

**ДИНАМІКА СТРУКТУРИ ЕЛЕКТОРАЛЬНОГО
ПОЛЯ УКРАЇНИ НА ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ
ТА ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРАХ (1994–2013 рр.)**

Проаналізовано тенденції змін двовекторного електорального поля України на президентських та парламентських виборах 1994–2013 рр. Виявлено вплив змін електорального вибору громадян на парламентських виборах на зміни в ідеологічних преференціях громадян.

Проанализированы тенденции двухвекторного электорального поля Украины на президентских и парламентских выборах 1994–2013 гг. Выявлено влияние изменений электорального выбора на парламентских выборах на изменения в идеологических преференциях граждан.

The paper analyzes tendencies of the two-vector electoral field of Ukraine in presidential and parliamentary elections during 1994–2013. The influence of changes in electoral choice of Ukrainian citizens in parliamentary elections on the changes of their ideological preferences has been revealed.

Ключові слова: структура електорального поля, динаміка позиціонування кандидатів та партій.

Ключевые слова: структура электорального поля, динамика позиционирования кандидатов и партий.

Keywords: electoral field structure, the dynamics of candidate and political party positioning.

Якщо на парламентських виборах в Україні, попри суттєві зміни у складі партій та блоків, що беруть участь у виборах, ще можливо виявити якісь окремі тенденції у розрізі основних суб'єктів виборчого процесу за останні двадцять років, то у середньостроковій ретроспективі прези-

дентських виборів це зробити неможливо. Адже тільки один кандидат – Олександр Мороз – брав участь у всіх виборчих кампаніях (президентських) часів незалежності, набираючи щоразу менше голосів виборців (у 1994 р. – 13,1%, у 1999 р. – 11,3%, у 2004 р. – 5,8%, у 2010 р. – 0,4%).

І все ж деякі тенденції змін електоральних переважень громадян можна виявити і на президентських виборах, якщо розглядати не окремих кандидатів, а тенденції позиціонування в першому турі голосувань основних кандидатів за розробленою нами раніше методикою у двовекторному електоральному полі [1, с. 263–273; 2, с. 207–210].

Ця методика дає можливість виявити тенденції змін у позиціонуванні кандидатів та його вплив на їх шанси на виборах.

При цьому ми виходили з результатів попередніх теоретичних та емпіричних соціологічних досліджень в Україні та Росії, які засвідчують, що в цих країнах партійно-ідеологічно ідентифіковані виборці переважною більшістю голосують за партії і блоки, близькі їм за ідеологічними ідентифікаціями, а значна частина (від третини до половини) виборців України не має жодних ідеологічних ідентифікацій та голосує ситуативно-економічно, залежно від свого соціально-економічного становища [2, с. 181–189; 3, с. 247–258].

Оскільки в багаторічному моніторингу Інституту соціології НАН України 1994–2013 рр. були показники ідеологічної ідентифікації громадян, рівня задоволеності їх життям загалом та становищем у суспільстві та оцінок змін у матеріальних умовах життя, то це дає можливість виявити основні тенденції змін основних факторів електоральної поведінки за роки незалежності. Крім того, в опитуваннях 1994, 1999, 2004, 2009 рр. є показники електоральної підтримки основних кандидатів у Президенти, а в опитуваннях 1998, 2002, 2006 та 2012 рр. – показники вибору політичних партій (блоків) на парламентських виборах. А це дає змогу за єдиною методикою аналізувати тенденції змін як самого електорального поля в Україні, так і позиціонування в цьому полі політичних партій (блоків) та кандидатів у Президенти.

Тенденції змін структури електорального поля України 1994–2013 рр.

Оскільки фактори ідеологічної ідентифікації та соціально-економічного самопочуття є одними з найважливіших у електоральній поведінці в Україні, то виникає запитання, а як вони змінювались в останнє двадцятиріччя від президентських виборів 1994 р. нинішнього часу і як це впливало чи не впливало на результати виборів. У 1998–2004 рр. ми неодноразово аналізували динаміку ідеологічних ідентифікацій громадян і структуру електоратів політичних партій та кандидатів у Президенти 1999 р. за ідеологічними ідентифікаціями [1, с. 263–273; 3, с. 247–258].

Тепер же є можливість виявити нові тенденції змін електорального поля України після 2004 р. (табл. 1) та в середньостроковій ретроспективі. Аналіз результатів моніторингу 1994–2013 рр. дає можливість зробити певні висновки щодо усталеності та динаміки ідеологічного вектору електорального поля України та факторів, що вплинули на ці зміни.

Якщо розглядати кінцеві показники динаміки ідеологічних ідентифікацій в Україні за період з 1994 по 2013 р., то з більшості ідеологічних напрямів ідентифікації залишились без змін (комуністична – 10,3% в 1994 р. і 11,1 у 2013 р., ліберальна – 1,9 в 1994 р. і 1,6 – у 2013 р., християнсько-демократична – 2,3% в 1994 р. і 2,8 – у 2013 р., націоналістична – 2,0 у 1994 р. і 2,0 – у 2012 р.).

Деякою мірою у 2013 р. порівняно з 1994 р. збільшилась підтримка соціал-демократичної ідеології та національно-демократичної, а зменшилась – соціалістичної та зеленої (підтримка останньої вимірювалася з 2002 р., коли цей показник був доданий в опитувальник).

Водночас, якщо розглядати не кінцеві результати динаміки ідеологічних ідентифікацій за весь період, а динаміку змін по роках, то не можна не помітити, що найбільші зміни в структурі ідентифікацій відбувались після чергових парламентських виборів 1998, 2002, 2006 та 2012 рр. та президентських виборів 2004 р.

Динаміка ідеологічної ідентифікації громадян України, 1994–2013 рр. (%)

Таблиця 1

У політичному спектрі згадані вирізняються окремі ... самостійні течі. Нижче наведено декілька тих тецій. Виберіть одну з них, яка найбільш Вам?	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2008	2010	2012	2013
1. Комуністична	10,3	8,7	9,7	10,8	21,9	18,6	15,5	15,2	15,1	14,6	14,4	7,4	8,3	8,0	7,1	8,1	11,1
2. Соціалістична	10,7	9,1	7,7	6,4	5,6	7,9	5,4	6,2	9,7	10,9	11,1	12,9	16,0	11,5	10,6	11,9	6,3
3. Соціал-демократична	5,0	5,0	4,7	4,8	7,1	7,7	7,8	7,6	17,2	12,3	10,2	13,9	15,1	12,7	11,4	10,8	9,9
4. Зелені	–	–	–	–	–	–	–	–	5,2	3,2	3,3	2,7	2,1	2,9	2,8	2,2	1,6
5. Ліберальна	1,9	0,8	2,7	1,6	1,3	1,3	1,0	0,9	0,8	0,6	1,2	1,2	2,2	1,9	1,9	1,2	1,7
6. Християнсько-демократична	3,3	2,9	2,4	2,9	2,2	2,7	2,9	2,9	2,5	2,3	2,5	3,1	2,3	3,3	3,3	2,6	2,8
7. Націонал-демократична	6,4	5,2	6,1	4,9	6,2	5,0	7,5	6,7	6,8	7,9	8,4	10,2	9,3	10,7	9,3	7,4	9,7
8. Націоналістична	2,0	1,5	1,3	2,8	2,9	1,3	2,3	2,1	2,0	1,4	2,1	2,0	2,8	2,4	2,3	2,3	3,6
9. Інші	2,9	2,7	1,5	2,3	3,8	2,0	1,6	1,5	1,3	0,8	0,7	1,7	1,8	1,2	0,6	0,3	0,8
10. Ніяка взагалі	12,3	14,0	13,1	12,2	11,7	11,5	13,2	13,0	7,6	13,2	11,8	9,9	9,6	13,9	11,3	12,6	13,8
11. Ще остаточно не визначив своєї позиції	17,9	18,6	18,8	19,0	16,6	18,0	17,8	18,9	15,2	16,3	16,3	15,6	14,1	13,8	14,6	14,7	14,8
12. Я не розуміюся на цих теціях	27,6	31,4	32,1	32,3	20,7	23,8	24,9	24,8	16,3	16,3	17,9	19,3	16,4	17,5	24,8	25,7	23,6

Адже перші значні зміни в структурі ідеологічних ідентифікацій були зафіксовані в травневому дослідженні 1998 р. (після парламентських виборів у березні 1998 р., а не до них). І виявились вони в дворазовому зростанні комуністичної ідеологічної ідентифікації (ефект впевненої перемоги КПУ на парламентських виборах 1998 р.). Другі зміни були виявлені в березневому дослідженні 2002 р., проведеному ще до парламентських виборів, але вже наприкінці виборчої кампанії. І полягали вони в значному зростанні соціал-демократичної і соціалістичної ідентифікації (результат шаленої рекламної кампанії СДПУ(о) та успішної кампанії Олександра Мороза (лідера СПУ).

Треті зміни відбулись після президентських виборів 2004 р. Дослідження 2005 р. зафіксувало дворазове падіння рейтингу комуністичної ідентифікації порівняно з 2004 р. і триразове порівняно з 1998 р., що було результатом невдалої президентської кампанії Петра Симоненка – лідера Компартії України.

Наступні зміни зафіксовані в квітневому дослідженні 2006 р. після березневих виборів 2006 р. до Верховної Ради і місцевих рад за партійними списками і полягали вони в не дуже значному зростанні (вдруге) соціал-демократичної та соціалістичної-ідентифікації, хоча за СПУ О.Мороза голосувала лише третина соціалістичних виборців, а за СДПУ(о) у складі блоку “Не так!” – лише 1/15 соціал-демократичних.

Чергові не дуже значні зміни відбулись і після парламентських виборів 2012 р. і зафіксовані в дослідженні 2013 р. – значне падіння соціалістичної ідентифікації та деяке зростання комуністичної та націоналістичної (результат провалу СПУ на виборах 2012 р. і успіху КПУ та націоналістичного ВО “Свобода”).

Таким чином, можна констатувати, що не поступові зміни між виборами ідеологічних ідентифікацій (як можна було б передбачити) зумовлюють зміни результатів вибору партій та блоків на наступних виборах, а передвиборна боротьба та результати виборів призводять до змін ідеологічних ідентифікацій і зниження рівня ідеологічної ідентифікованості виборців. Адже частка неідентифікованих ідеологічно

виборців у 1995–1997 рр. (коли не було виборчих загальнонаціональних кампаній) становила 63,5–64% виборців, а після виборів 1998 р. за змішаною системою вона зменшилась до 49,0%. Але потім (хоча в 1999 р. і відбувались президентські вибори в країні) вона знову почала зростати (до 53,3% в 1999 р., 53,9% у 2000 р., 56,7% – у 2001 р. (хоча й не досягла показників 1995–1997 рр.).

Після парламентських виборів 2002 р. (точніше перед завершенням цієї виборчої кампанії) частка ідеологічно неідентифікованих знизилась аж до 39,1%. А потім знову зросла (до 45,8% у 2003 р. 45,0% – у 2004 р., 44,8% – у 2005 р.). А після чергових виборів 2006 р. знову дещо знизилась – до 40,1%. У 2008 та 2010 рр. (хоча їм передували дострокові парламентські вибори 2007 та президентські 2010 р.) частка ідеологічно неідентифікованих знову зросла до 45,2% (2008 р.) та 50,7% (2010 р.), 50,0% (2012 р.) і практично не змінилась у 2013 р. (52,2%). Тобто вибори (особливо перші парламентські вибори за партійними списками) призводили до суттєвого зниження частки ідеологічно неідентифікованих у структурі ідеологічних ідентифікацій громадян, хоча в останні роки ця тенденція почала “затухати”.

Зовсім іншим чином змінювались за останні десятиріччя в Україні задоволеність громадян своїм життям загалом (табл. 2), задоволеність своїм становищем у суспільстві (табл. 3) та оцінки змін у матеріальних умовах життя (табл. 4).

Якщо поглянути на *рисуюнок 1*, який відображає баланс негативних і позитивних оцінок (а за 1994–2013 р. цей баланс за всіма цима трьома показниками був негативним, тобто переважали негативні оцінки), то можна зробити висновок, що найбільш динамічно за цей період змінювались оцінки матеріальних умов за останній рік, хоча в 1994–1999 рр. вони були доволі стабільними (баланс негативний (66–69%).

А починаючи з 2000 р., вони почали стрімко скорочуватись (до 52% – у 2001 р., 37% – у 2002 р., 23% – у 2004 р., 11% – у 2005 р. (найнижчий показник, потім почали зростати (до 25–26% у 2006–2008 р.). А в післякризовому

Розділ другий

Таблиця 2

Динаміка оцінок змін у матеріальних умовах життя,
1994–2012 рр. (%)

Як Ви оцінюєте характер змін у Вашому житті за останні 12 місяців?	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2008	2010	2012
Матеріальні умови сім'ї																
1. Значно погіршилися	50,2	46,8	47,1	47,8	50,7	49,6	48,3	39,5	28,1	21,8	19,8	12,3	16,9	16,0	25,8	18,5
2. Трохи погіршилися	22,6	27,9	24,5	25,3	23,4	24,3	21,0	22,2	20,7	20,4	20,0	18,9	22,2	23,8	33,1	29,6
3. Погіршилися загалом	72,8	74,7	71,6	73,1	74,1	73,9	69,3	61,7	48,8	42,2	38,8	31,1	39,1	39,8	58,9	48,1
4. Лишилися такими самими	17,6	18,6	21,3	21,9	20,3	19,8	24,5	28,4	39,0	44,1	43,4	48,9	46,9	46,3	35,4	45,1
5. Трохи поліпшилися	5,8	5,4	5,3	4,1	4,6	5,4	5,4	9,0	10,7	12,7	15,6	18,8	13,3	12,8	4,7	6,2
6. Значно поліпшилися	1,3	0,7	1,0	0,8	0,6	0,6	0,7	0,8	0,9	0,8	1,2	1,1	0,7	0,9	0,8	0,6
5–6. Поліпшилися загалом	7,1	6,1	6,3	4,9	5,2	6,0	6,1	9,8	11,6	13,5	16,8	19,9	14,0	13,7	5,5	6,8
Середній бал (середня – 3)	1,82	1,85	1,88	1,85	1,81	1,83	1,89	2,09	2,35	2,50	2,58	2,8	2,6	2,6	2,2	2,4
Баланс позитивних і негативних оцінок (-)	65,7	68,6	65,3	68,2	68,9	67,9	63,4	51,9	37,2	28,7	23,0	11,2	25,1	26,1	53,4	41,3

Таблиця 3

Динаміка оцінок задоволеності громадян своїм становищем у суспільстві (%)

Якою мірою Ви задоволені загалом своїм становищем у суспільстві на теперішній час?	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2008	2010	2012	2013
1. Скоріше не задоволений	64,4	62,2	63,4	71,8	77,5	73,1	69,4	70,1	63,3	61,4	58,2	46,6	49,0	46,6	46,8	51,1	50,5
2. Важко сказати задоволений чи ні	24,8	25,2	25,3	19,6	15,2	18,1	22,1	21,8	23,7	26,9	26,4	33,9	30,6	31,6	31,4	29,5	31,3
3. Скоріше задоволений	12,6	12,3	11,3	8,5	7,0	8,0	8,5	8,1	12,2	11,2	15,4	14,5	20,2	21,5	21,6	19,2	18,2
Середній бал	2,02	1,99	1,95	1,73	1,58	1,69	1,78	1,76	1,95	1,98	2,14	2,46	2,42	2,49	2,49	2,36	2,35
Баланс позитивних та негативних оцінок (-)	51,8	49,9	52,1	63,3	70,5	65,1	60,9	62,0	51,0	50,0	42,8	27,1	28,8	25,1	25,2	31,9	32,2

2010 р. зросли знову до рівня 2001 р. (53%) і дещо зменшились у 2012 (41%).

Іншим чином змінювались у 1994–2013 рр. показники задоволеності життям загалом та задоволеності становищем

Таблиця 4

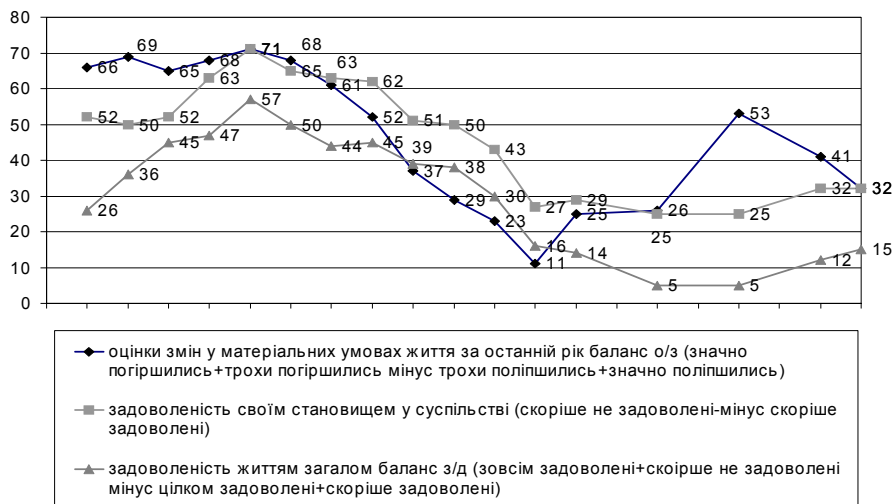
Динаміка оцінок задоволеності громадян своїм життям загалом (%)

Якою мірою Ви задоволені своїм життям загалом?	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2008	2010	2012	2013
1. Зовсім не задоволений	16,8	24,4	29,6	32,5	36,2	31,2	25,7	25,1	22,2	19,5	18,0	12,7	12,1	9,9	10,6	11,5	13,4
2. Скоріше не задоволений	31,9	33,4	32,2	31,3	34,1	34,3	35,2	37,1	34,4	36,9	34,2	31,8	31,9	30,9	29,1	31,2	32,2
1–2. не задоволені загалом	48,7	57,8	61,8	63,8	70,3	65,4	60,9	62,2	56,6	56,4	52,2	44,5	44,0	40,8	39,7	42,7	45,6
3. Важко сказати задоволений чи ні	27,6	20,2	21,4	19,7	16,1	19,0	21,9	20,6	25,8	24,8	24,7	27,2	26,3	22,9	25,3	26,6	24,2
4. Скоріше задоволений	20,5	18,7	14,9	14,6	12,0	13,5	15,7	15,8	15,6	17,3	21,4	25,7	27,4	33,5	32,5	28,3	27,6
5. Цілком задоволений	2,5	2,9	1,8	1,9	1,5	1,7	1,4	1,3	1,9	1,3	1,1	2,7	2,2	2,6	2,3	2,3	2,6
4–5. Задоволений загалом	23,0	21,6	16,7	16,5	13,5	15,2	17,1	17,1	17,5	18,6	22,5	28,4	29,6	36,1	34,8	30,6	30,2
Середній бал	2,60	2,42	2,27	2,22	2,08	2,20	2,32	2,31	2,40	2,44	2,5	2,7	2,8	2,9	2,9	2,8	2,74
Баланс позитивних і негативних оцінок (-)	25,7	36,2	45,1	47,3	56,8	50,2	43,8	45,1	39,1	37,8	29,7	16,1	14,4	4,7	4,5	12,1	15,2

у суспільстві громадян (рис. 1), які значно корелюють між собою. Так, в 1994–1998 рр. баланс незадоволеності цими аспектами життя в Україні зростав (незадоволеність життям загалом з 26% до 57%, незадоволеність становищем у суспільстві з 52 до 71%). Потім у 1999–2008 рр. рівень незадоволеності знижувався (баланс незадоволеності життям досяг лише 5%, незадоволеності становищем у суспільстві 25%). У перші роки кризи 2009–2010 рр. однак ці показники стабілізувались і тільки у 2012–2013 рр. дещо зросли. Тобто в період останньої економічної кризи показники незадоволеності життям загалом і незадоволеності своїм становищем у суспільстві виявились значно менш чутливими до змін, ніж показники оцінки змін матеріального становища, тоді як у період кризи 1997–1998 рр. більш чутливими були показники задоволеності життям і задоволеності громадян своїм становищем у суспільстві. Тому ми і вирішили зупинитись саме на оцінках змін матеріального становища для позиціонування канди-

Розділ другий

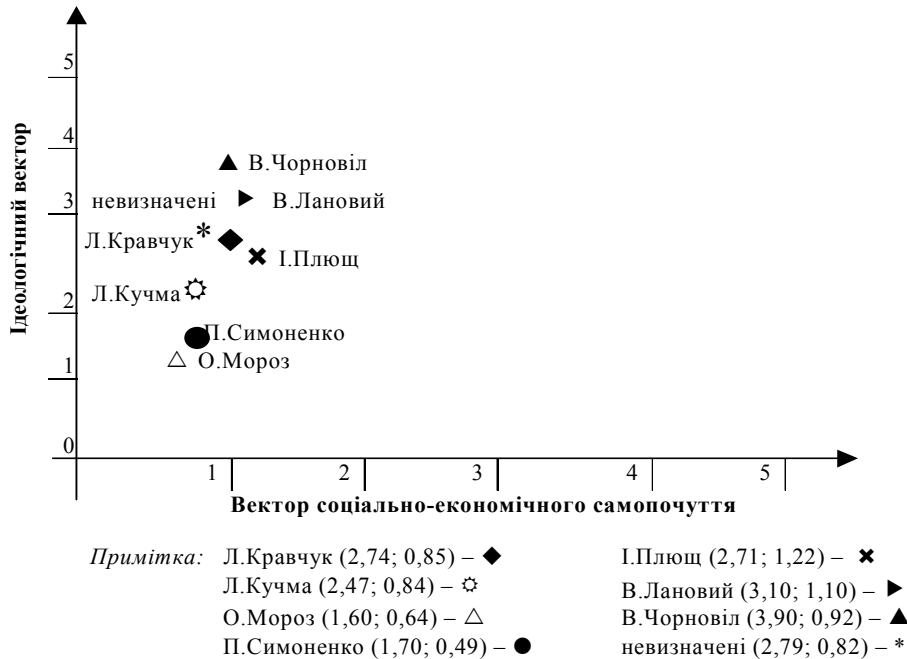
Рисунок 1. Динаміка змін балансу позитивних оцінок та балансу загальної задоволеності життям, задоволеність своїм становищем у суспільстві та оцінок змін матеріальних умов життя, 1994–2013 рр. (%)

датів у Президенти та політичних партій на парламентських виборах у двовекторному електоральному полі.

Позиціонування кандидатів у Президенти у структурі електорального поля (1994–2010 рр.)

Як же змінювалась структура електорального поля України на президентських виборах в Україні 1994, 1999, 2004 і 2010 рр., які кандидати і чому мали шанси на перемогу (див рис. 2–5).

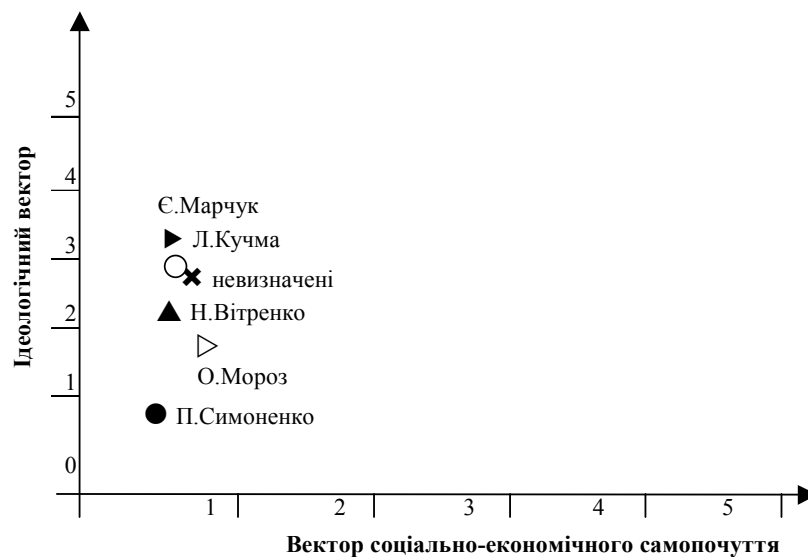
Аналіз структури електорального поля України на основі передвиборного опитування у травні 1994 р. (за два місяці до першого туру голосування) засвідчив, що основна боротьба за перемогу точилась між правоцентристом Л.Кравчуком та центристом Л.Кучмою. Цьому сприяла й ідеологічна ситуація напередодні виборів 1994 р. – порівняно невелика частка (20%) прихильників комуністичних та соціалістичних ідентифікацій, протестний, а не ідеоло-

Рисунок 2. Структура електорального поля України на президентських виборах, 1994 р. (%)

гічний характер виборів. На цих виборах практично не мали шансів на перемогу як праві кандидати (В.Чорновіл і В.Лановий), так і ліві (П.Симоненко та О.Мороз), адже ядро їх електоратів знаходилося далеко від ядра невизначених виборців. За голоси невизначених могли змагатись Л.Кравчук, І.Плющ та Л.Кучма. При цьому Л.Кравчук мав навіть децю кращі шанси позмагатись за голоси у другому турі, бо міг розраховувати на голоси В.Чорновола (5%), В.Ланового (6%) та більшу частину невизначених (39%), бо їх електорат був до нього децю ближчим, ніж до Л.Кучми.

Але перед другим туром голосування Л.Кучмі вдалось переламати ситуацію на свою користь. Однак дізнатись як змінилась структура електорального поля України перед другим туром у липні 1994 р. неможливо, оскільки

Примітка: Л.Кучма (2,93; 0,97) – ○   Н.Вітренко (2,39; 0,77) – ▲
 П.Симоненко (0,66; 0,55) – ●   Є.Марчук (3,17; 0,95) – ►
 О.Мороз (1,93; 0,82) – ▷   невідомі (2,79; 0,82) – ✕

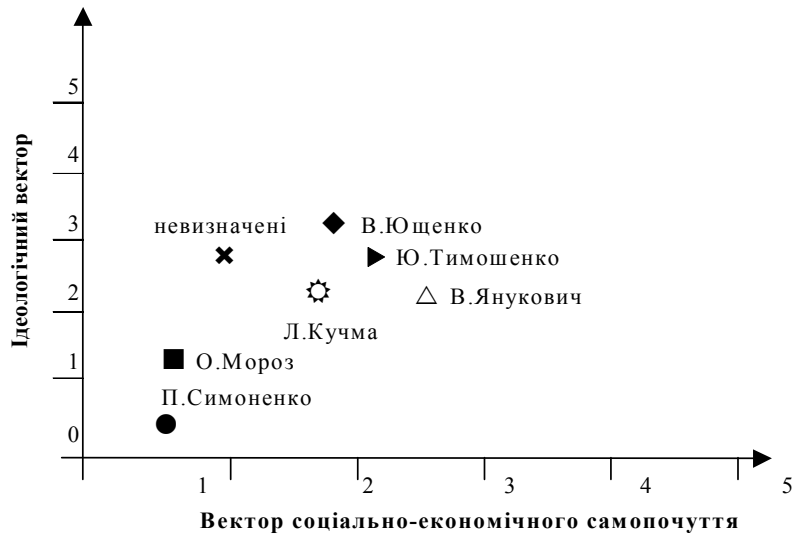
Рисунок 3. Структура електорального поля України на президентських виборах, 1999 р. (%)

поствиборчого дослідження за даною методикою не проводилось.

У 1999 р. електоральна ситуація в Україні на президентських виборах принципово змінилась. Основними конкурентами на цих виборах були “правоцентрист” Л.Кучма, “центрист” Н.Вітренко та комуніст П.Симоненко (рис. 2). Це було зумовлено різким зростанням частки комуністичного електорату в 1998–1999 рр. і накопиченням рівня незадоволеності в 1994–1999 рр. громадян своїм становищем у суспільстві, чим скористалась Н.Вітренко.

У 2004 р. змінилась як структура електорального поля України, так і позиціонування кандидатів.

По-перше, у 1999–2004 рр. в 1,5 раза зменшилась частка комуністично ідентифікованого електорату та суттєво зросла

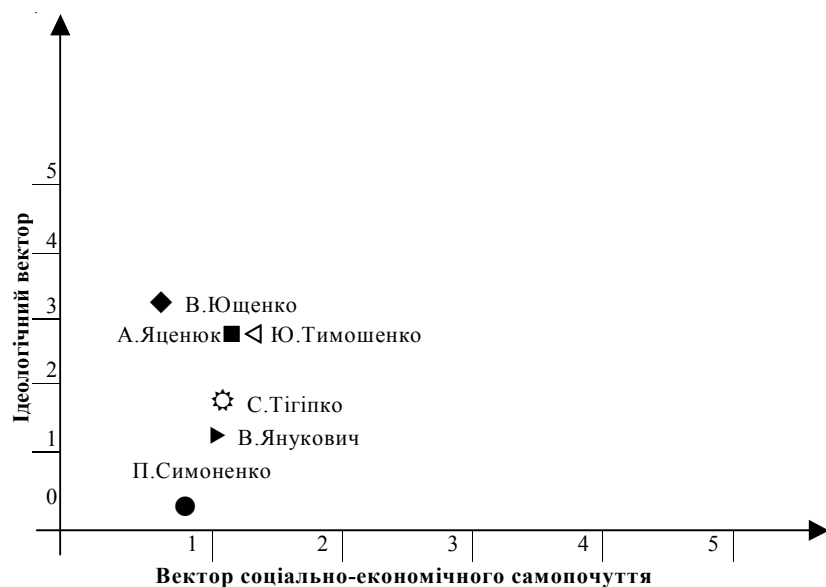

Примітка: В.Ющенко (3,27; 1,66) – ◆ П.Симоненко (0,68; 1,29) – ●
 В.Янукович (2,39; 2,10) – △ Л.Кучма (2,47; 1,86) – ⚙
 Ю.Тимошенко (2,78; 1,78) – ► невизначені (2,57; 1,65) – ✕
 О.Мороз (1,52; 1,50) – ■

Рисунок 4. Структура електорального поля України на президентських виборах, 2004 р. (%)

частка соціалістично ідентифікованих. Це, з одного боку, практично позбавило шансів комуніста П.Симоненка за рахунок комуністичного електорату вийти у другий тур, а з другого – вирівняло електоральні шанси О.Мороза (соціаліста) з кандидатом комуністів П.Симоненко на виборах.

По-друге, у 1994–2004 рр. істотно зросла частка виборців, життєві умови (матеріальне становище) яких істотно чи дещо поліпшились. Як і розпорошеність електоратів основних кандидатів у електоральному полі. Так, в оцінках змін матеріального становища електорат Л.Кучми мав індекс 0,97 (найвищий серед усіх кандидатів), а у П.Симоненка – 0,55 (найнижчий), тобто в 1,76 раза нижчий у 1999 р. У 2004 р. найбільш задоволений змінами матеріального становища був електорат В.Януковича (2,10),

Примітка: В.Янукович (1,42; 1,15) – ► А.Яценюк (2,89; 1,33) – ■
 Ю.Тимошенко (2,83; 1,22) – ◄ В.Ющенко (3,37; 1,49) – ◆
 С.Тігіпко (2,45; 1,25) – ⚙ П.Симоненко (0,50; 1,08) – ●

Рисунок 5. Структура електорального поля України на президентських виборах, 2010 р.
 (за даними поствиборчого опитування, %)

а найменш – того ж П.Симоненка (0,66), тобто уже в 3,2 раза більший. Диференціація електоратів у векторі задоволеності змінами соціально-економічного самопочуття значно зростає.

По-третє, лідерами електоральних перегонів (безперечними) були два кандидати – правий В.Ющенко та центрист В.Янукович. При цьому на старті виборчої кампанії В.Янукович доволі суттєво поступався В.Ющенку як за рейтингом першого туру, так і за рейтингом другого туру. У першому турі [5] він мав майже однакові шанси з В.Ющенком у боротьбі за голоси невизначених, які були ближчі йому ідеологічно, ніж В.Ющенку, але значно дальші у сенсі соціально-економічного самопочуття. Однак у дру-

гому турі в ідеологічній площині він міг розраховувати на голоси лівих кандидатів О.Мороза і П.Симоненка, адже ні Ю.Тимошенко (резерв В.Ющенко), ні Л.Кучма (резерв В.Януковича) участі у виборах не брали.

На президентських виборах 2010 р. ситуація після кризи економічної та політичної змінилась – в ідеологічній площині боротьба точилась між значно більш поміркованими кандидатами – “правоцентристом” Ю.Тимошенко та “лівоцентристом” – В.Януковичем, електорат якого у 2010 р. ідеологічно став значно більш лівим (індекс ідеологічний у 2004 р. становив – 2,39, а у 2010 р. – 1,42) та більш протестним (у 2004 р. – 2,10, у 2010 р. – 1,15). А в умовах кризи ця електоральна ніша була найбільшою, що і дало змогу “опозиціонеру” В.Януковичу лідирувати з великим відривом від Ю.Тимошенко в першому турі голосування.

Це було зумовлено ще й тим фактом, що на правому політико-ідеологічному полі балотувались три кандидати – окрім Ю.Тимошенко, ще й А.Яценюк та В.Ющенко. І частково А.Гриценко. З “лівих кандидатів”, окрім В.Януковича, балотувався тільки комуніст П.Симоненко, який мав значно меншу підтримку, ніж у 1999 р., і, навіть, меншу, ніж у 2004 р. А тому В.Януковичу вдалось сконцентрувати переважну більшість голосів лівоцентристського електорату. Але він у другому турі міг однозначно розраховувати тільки на голоси власного електорату і електорату П.Симоненка (42%), тоді як Ю.Тимошенко могла розраховувати на голоси В.Ющенко та А.Яценюка (38%). А вирішальними були голоси Сергія Тігіпка, які розподілились майже порівну між кандидатами у другому турі. Це і визначило незначну перевагу В.Януковича (3,5%) над Ю.Тимошенко. Хоча до кого з кандидатів були ближчі невизначені перед першим туром виборці сказати важко, адже за даною методикою у 2009 р. передвиборчі опитування не проводились.

Таким чином, аналіз структури електорального поля України на президентських виборах 1994–2010 рр. дає можливість зробити такі висновки.

На виборах 1999 і 2004 рр. правоцентристські кандидати Леонід Кучма і Віктор Ющенко перемагали у другому турі лівого кандидата П.Симоненка (з великим відривом)

і лівоцентриста В.Януковича (з не дуже великим відривом), адже ці вибори проводились в умовах певного економічного піднесення, коли поліпшувалось (1999–2008 рр.) соціально-економічне самопочуття громадян.

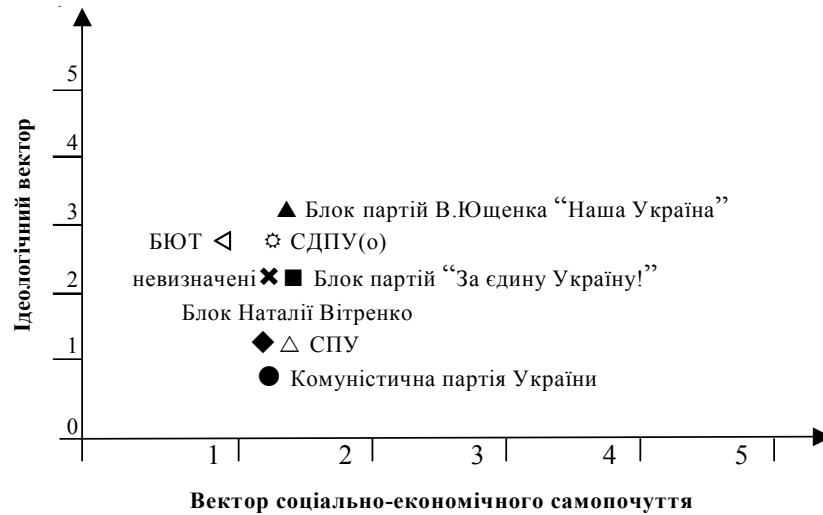
На виборах 1994 р. лівоцентрист Леонід Кучма переміг правоцентриста Леоніда Кравчука, а у 2010 р. лівоцентрист Віктор Янукович переміг правоцентриста Юлію Тимошенко, адже саме в цей час соціально-економічне становище погіршувалося і протестні настрої в суспільстві посилювались.

У 1998 р. під час чергової економічної кризи в Україні вибори Президента не проводились. А березневі парламентські вибори 1998 р. проводились до серпневої кризи в 1998 р.

Позиціонування партій у структурі електорального поля, 2002–2012 рр.

Виникає запитання, а чи залежність соціально-економічної ситуації і переваги електоратів лівоцентристського і правоцентристського напрямів є загальною чи це випадковий збіг. Частково це можуть сказати результати парламентських виборів 2002–2012 рр. (рис. 6, 7, 8), оскільки в 1998 р. (і в 1997-му) показники електоральної підтримки партій на парламентських виборах не досліджувалось.

Аналіз результатів передвиборного опитування 2002 р. за місяць до парламентських виборів у березні 2002 р. виявив, що лідерами були правоцентристський Блок В.Ющенка “Наша Україна” та ліва Компартія України. А ще 5–7 партій та блоків, судячи з передвиборних опитувань, мали шанси на подолання 4% бар’єру. При цьому в КПУ у боротьбі лівокомуністичних виборців не було конкурентів (окрім “віртуальних” клонів – КПУ(о), КПРС), тоді, як за правоцентристську нішу з “Нашою Україною” боролась БЮТ, за центристську – СДПУ(о) та владний блок “За єдину Україну!”, за лівоцентристську – Блок Вітренко (електорат якого був “правішим” за електорат КПУ і СПУ, попри радикалізм самої Н.Вітренко) та СПУ (рис. 6).

Примітка: Блок партій В.Ющенка “Наша Україна” (2,90; 1,46) – ▲
 Блок Ю.Тимошенко (2,98; 1,39) – ◁
 Соціалістична партія України (1,43; 1,38) – △
 Соціал-демократична партія України (об’єднана) (2,64; 1,39) – ⊗
 Блок партій “За єдину Україну!” (2,39; 1,42) – ■
 Блок Наталії Вітренко (1,59; 1,41) – ◆
 Комуністична партія України (0,55; 1,38) – ●
 невизначені ✕

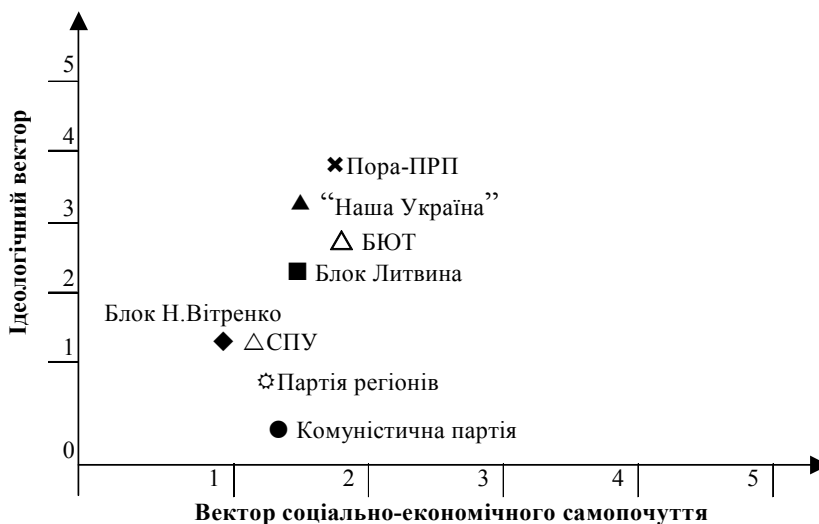
Рисунок 6. Структура електорального поля України на парламентських виборах, 2002 р.
 (за результатами довиборчого дослідження у лютому–березні, %)

Всі ці партії та блоки (окрім Блоку Вітренко, який не дібрав кілька десятків відсотка голосів) здолали 4% бар’єр і отримали депутатські мандати.

При цьому вперше два правочентристські блоки (“Наша Україна” Віктора Ющенка та Блок Юлії Тимошенко) набрали на 4% більше голосів, ніж дві ліві партії (КПУ та СПУ), що здолали 4% бар’єр. І ліві, і праві партії суттєво випередили (майже двічі) за електоральною підтримкою провладних центристів з Блоку “За єдину Україну!” та СДПУ(о). Адже абсолютна більшість виборців у 2002 р.,

Розділ другий

Примітка: Партія регіонів (1,96; 1,37) – ◊
 Блок партій В.Ющенка “Наша Україна” (2,96; 1,74) – ▲
 Блок Ю.Тимошенко (2,70; 1,77) – △
 Народний блок Литвина (2,18; 1,75) – ■
 Блок Наталії Вітренко “Народна опозиція” (1,59; 1,41) – ◆
 Соціалістична партія України (1,36; 1,53) – △
 Комуністична партія України (0,38; 1,54) – ●
 Громадянський блок “Пора-ПРП” ✕

Рисунок 7. Структура електорального поля України на парламентських виборах, 2006 р. (за результатами соціологічного дослідження (поствиборного) у 2006 р., %)

незважаючи на деяке соціально-економічне зростання 1999–2001 рр., залишилась не задоволена своїм соціально-економічним становищем (індекс змін задоволеності у всіх партій та блоків (включаючи і провладні) не перевищував 1,5 бала за 4-бальною шкалою).

Ситуація принципово змінилась після Помаранчевої революції та суттєвого поліпшення соціально-економічного самопочуття у 2002–2006 рр. (рис. 7).

У 2005–2007 рр. рівень задоволеності соціально-економічними умовами життя (рис. 1) був найсприятливішим за роки незалежності України, а це зменшувало частку протестного електорату і робило більш диференційованим електорат різних партій не тільки за ідеологічною ідентифікацією, а й за соціально-економічним самопочуттям, чого не було і на виборах 2002 р. і не буде у 2012 р. Адже індекс соціально-економічного самопочуття Блоку Н.Вітренко (найбільш протестний електорат) складав 1,13, а ПОРА-ПРП (2,09), тобто відрізнявся майже на бал. Хоча крайнім за цим вектором блокам і не вдалось набрати 3% голосів виборців.

Зросла й ідеологічна диференціація електоратів (різниця між крайньою лівою КПУ і крайньо правим блоком ПОРА-ПРП суттєво перевищила 3 бали за 4-бальною шкалою).

Основна ж боротьба на виборах розгорнулася між лівоцентристською за електоратом на цих виборах Партією регіонів та двома правоцентристськими блоками “Наша Україна” та БЮТ. Вони набрали однакову кількість голосів, однак правоцентристи розділили ці голоси на двох. В умовах економічного зростання і боротьби двох політичних таборів, що сформувались під час Помаранчевої революції, різко скоротилась підтримка лівих партій порівняно з парламентськими виборами 1998–2002 рр. І ліві ідеологічні партії залишились на маргінесі цих виборів. Знову, як і в 1998–2002 рр., провалилась “партія влади” (Блок “Наша Україна”). І хоча в цей період “партія влади” посідала правоцентристську електоральну нішу (а не центристську, як на виборах 1998–2002 рр.), однак вона набрала на виборах навіть менше ніж блок “За Єдину Україну!” та СДПУ(о) у 2002 р., адже мала сильну опозицію у своєму електоральному полі в особі БЮТ. Тоді як Партія регіонів у лівоцентристському полі мала слабких конкурентів у особі Блоків Литвина (зправа) та Н.Вітренко (зліва). Обидва ці блоки (ситуативні та лідерські) не змогли протистояти Партії регіонів з її потужними фінансовими та організаційними можливостями.

Розділ другий

Рисунок 8. Структура електорального поля України на парламентських виборах, 2012 р. (за результатами довиборчого дослідження в квітні, %)

Після зміни Президента у 2010 р. та економічної кризи 2008 р. ситуація на електоральному полі України на парламентських виборах дещо змінилась (рис. 8).

По-перше, суттєво погіршились (особливо у 2009–2010 рр.) оцінки соціально-економічних змін громадянами України, що знову призвело до збільшення частки на виборах Верховної Ради 2012 р. протестного електорату серед виборців всіх партій (навіть “партії влади” – Партії регіонів) та зменшення рівня диференціації електоратів партій у векторі соціально-економічного самопочуття.

По-друге, розрив між електоратами за ідеологічними ознаками хоча і дещо знизився порівняно з 2006 р. (за рахунок значного електорату Компартії України), однак залишився досить великим. Більше того, різко збільшилась концентрація виборців на крайніх полях електорату – на відміну від правого блоку Пора-ПРП у 2006 р. крайньо права партія “Свобода” не тільки здолала 5% бар’єр, а й набрала понад 10% голосів, а крайньо ліва КПУ більш як у тричі збільшила свою підтримку.

Однак, як і у 2006 р., основна боротьба розгорнулася між лівоцентристською за електоратом Партією влади (а не крайніми політсилами) та правоцентристською “Батьківщиною”. І вперше “партія влади” в Україні на парламентських виборах набрала найбільше голосів, а не опозиційна “Батьківщина”. Цьому, звичайно, сприяла і роздробленість правоцентристського електорату в 2012 р. між кількома політичними силами на відміну від лівоцентристського, де після банкрутства ПСПУ та СПУ, у Партії регіонів не залишилось конкурентів.

У правоцентристському секторі спочатку було три сильних конкуренти – “Фронт змін”, “УДАР” та “Батьківщина”, які розділяли електорат. Після об’єднання “Батьківщини” та “Фронту змін” розпорошеність правоцентристів зменшилась, але через не повну близькість електоратів цих політичних сил не участь у виборах партії “Фронт змін” А.Яценюка посилила не тільки партію “Батьківщина”, а і близький до “Фронту” за електоратом “УДАР”, і, навіть, праву партію “Свобода”.

Загальною особливістю на парламентських виборах 2002–2012 рр. була повна перемога опозиційних до Президента партій над пропрезидентськими “партіями влади” – у 2002 р. “ліві” і “праві” опозиціонери втричі випередили пропрезидентські “За єдину Україну” і СДПУ(о), у 2006 р. президентська БЮТ та ліві Партія регіонів і КПУ втричі випередила пропрезидентські “Нашу Україну” і СПУ, у 2012 р. правоцентристські і праві “Батьківщина”, “УДАР”, і “Свобода” та ліва КПУ більш як вдвічі випередили Партію регіонів. Особливістю виборів у 2012 р. порівняно з по-

передніми було повне домінування правих і правоцентристів у таборі опозиційних сил над лівими, чого не спостерігалось раніше. Електорати цих сил легко об'єднуються перед другими турами президентських виборів, що створює небезпеку для чинного Президента. І чого не спостерігалось раніше, адже у правих кандидатів (В.Ющенко у 2004 р. та Ю.Тимошенко у 2010 р.) були великі проблеми у другому турі з мобілізацією голосів центристських виборців. Нині ж такі проблеми у правого лідера ВО "Свобода" О.Тягнибока.

Загалом же ця методологія аналізу позиціонування кандидатів у Президенти та партій на парламентських виборах дає багато інформації про тенденції змін електоральної поведінки в умовах неусталеної партійної системи та змін у складі кандидатів на парламентських виборах у середньострокових та довгострокових динамічних дослідженнях. Хоча вектор соціально-економічних змін (на відміну від ідеологічного вектора) ще слабо диференціює партії та кандидатів у Президенти. Роль цього вектора може посилитись тільки у періоди економічного зростання (як це показали вибори 2004–2007 рр.).

Таким чином, структурний аналіз тенденцій позиціонування кандидатів у Президенти та партій на парламентських виборах 1994–2012 рр. дає можливість зробити такі висновки.

Не міжвиборчі зміни ідеологічних переваг громадян зумовлюють динаміку голосувань виборців на наступних президентських виборах, а навпаки – передвиборчі кампанії та результати парламентських виборів (а не президентських) зумовлюють зміни в ідеологічних ідентифікаціях громадян.

Рівень соціально-економічної задоволеності громадян своїм матеріальним становищем суттєво впливає на результати парламентських виборів.

На виборах Президента 1999 і 2004 р. правоцентристські кандидати Л.Кучма і В.Ющенко перемагали лівого П.Симоненка та лівоцентриста В.Януковича, бо ці вибори

проводились в умовах економічного зростання та поліпшення соціально-економічного самопочуття, коли зростає підтримка правих партій та кандидатів.

На виборах Президента в 1994 р. лівоцентрист Л.Кучма переміг правоцентриста Л.Кравчука, а у 2010 р. лівоцентрист В.Янукович переміг правоцентриста Ю.Тимошенко, бо в цей час криз соціально-економічне самопочуття погіршувалось, а отже, перевагу мали ліві кандидати та партії.

Загальною особливістю парламентських виборів 1998–2012 р. була повна перемога опозиційних чинному Президенту партій та блоків над пропрезидентськими партіями та блоками. Але якщо серед опозиційних Президентів партій та блоків у 1998–2002 рр. переважали ліві партії та блоки, то у 2012-му домінували праві та правоцентристські опозиційні сили.

Всі ці виявлені структурні зміни в поведінці виборців України за роки незалежності сприятимуть підвищенню рівня прогнозування президентських виборів 2015 р. та парламентських виборів 2017-го.

Література

1. Вишняк О. Динаміка ідеологічних ідентифікацій та електоральна поведінка / О.Вишняк // Соціокультурні ідентичності та практики / за ред. А.Ручки. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2002. – С. 263–273.

2. Вишняк О. Імідж політичних партій та блоків: підходи та результати досліджень / О.Вишняк // Політичний портрет України. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2003. – №26. – С. 207–210.

3. Вишняк О.І. Електоральна соціологія: історія, теорії, методи / О.Вишняк. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2000. – С. 247–258.

4. Вишняк О. Динаміка структури електорального поля України / О.Вишняк // Українське суспільство 1994–2004. Моніторинг соціальних змін / за ред. д.е.н. Ворони В.М., д.соц. н. М.Шульги. – К. : ІС НАНУ, 2002. – С. 263–273.